Espais contemporanis per al comiat

La darrera arquitectura funerària a les comarques gironines

L'arquitectura funerària és un tema molt present al llarg del temps en les diferents cultures i presenta diferents derivades, des de la consideració de la necròpoli o ciutat dels morts com l'altra cara de la metròpoli o ciutat dels vius fins a les consideracions socials o antropològiques del fet de la mort o també la vessant paisatgística vinculada al territori del cementiri i l'espai públic que s'hi genera. A Catalunya hi ha un replantejament de l'espai funerari amb una intervenció emblemàtica, el cementiri d'Igualada de Carme Pinós i Enric Miralles (1992). Aquest espai és el referent a partir del qual es generen altres projectes. A les comarques gironines podem esmentar cinc mostres destacades d'aquests espais nous per al comiat: el Cementiri Nou de Girona, el tanatori de Girona, l'adequació del cementiri de Bescanó, l'ampliació del cementiri de Riudellots de la Selva i el Memorial als Morts de Bolvir de Cerdanya.

Text > **Josep Maria Fortià Rius**, doctor en arquitectura

L'arquitectura està estretament vinculada a l'existència i a l'ésser humà i, de fet, dona resposta a totes les necessitats de la vida i també de la mort. La majoria dels monuments històrics que avui coneixem són de caràcter funerari i estan vinculats a la memòria: arcs de triomf, panteons, escultures... Podem parlar d'arquitectura per als morts; de llocs de comiat, recolliment i contemplació, uns espais transcendents i íntims.

No obstant això, la nostra societat occidental del segle XXI, amb una cultura materialista i dessacralitzada, ha perdut la relació estreta que l'arquitectura ha mantingut amb la mort, en un rebuig al *memento mori* que la converteix en un nou tabú social, amaga el dolor i aposta per uns espais asèptics i neutralitzats.

En el segle XX tenim exemples molt importants que han actuat com a fites en l'arquitectura funerària. És el cas del cementiri del Bosc d'Estocolm, obra d'Erik Gunnar Asplund i Sigurd Lewerentz, que ja suggereix la idea del *cementiri paisatge*, amb una absència intencionada de simbolisme, que resta ocult.

En els anys seixanta i setanta del segle XX n'hi ha dues referències destacades: la tomba de la família Brion a San Vito di Altivole, de Carlo Scarpa, i l'ampliació del cementiri de Mòdena, de l'arquitecte Aldo Rossi. Ambdós projectes plantegen una arquitectura que estigui impregnada d'una emoció sincera i al mateix temps parlen dels significats de la mort per a l'home contemporani. Aquests projectes contemplen, de fet, el respecte a la memòria dels qui reposen en aquests llocs, i en l'inevitable oblit

>> *Cementiri d'Igualada, projectat el 1985 per Enric Miralles i Carme Pinós.*
(Foto: Fortià Arquitectes)

>> *A la sala de vetlla del tanatori de Girona, el pati interior aporta serenitat i introspecció.*
(Foto: Fortià Arquitectes)

progressiu que porta implícit el pas del temps.

A l'Estat espanyol podem esmentar dos altres exemples rellevants d'arquitectura funerària contemporània: el tanatori de Lleó, obra de Jordi Badia i Josep Val i l'estudi BAAS, i el cementiri de Fisterra, de l'arquitecte gallec César Portela.

En el tanatori de Lleó es manifesta de forma clara el sentiment inspirat per la percepció religiosa dels espais buits. Se substitueix el concepte *aquí descansa* per *des d'aquí se n'ha anat*. En aquesta proposta es fuig de l'opacitat de les construccions funeràries i es vol transmetre, en canvi, la sensació de la imminència de la partida, del pas a l'altra banda de l'existència.

Al cementiri de Fisterra, obra de César Portela, es crea un espai integrat pel mar, la muntanya, el cel i unes mínimes edificacions escampades pel territori de forma desordenada. El fonament d'aquest cementiri és el paisatge contundent que apel·la a l'esperança amb una arquitectura que es vol fondre amb la natura d'una manera callada, en un símbol de silenci, absència i memòria.

A Catalunya tenim una obra cabdal que ha marcat tota una època en aquestes arquitectures del comiat: la intervenció d'Enric Miralles i Carme Pinós al cementiri d'Igualada

A Catalunya tenim una obra cabdal que ha marcat tota una època en aquestes arquitectures del comiat. Es tracta de la coneguda intervenció d'Enric Miralles i Carme Pinós al cementiri d'Igualada com a resultat d'un concurs que varen guanyar l'any 1985.

En aquesta intervenció, de forma irregular i situada en una vall que baixa cap al riu, el cementiri s'adapta i dialoga amb la topografia i amb el paisatge a través de recorreguts evocadors. És significatiu com els autors volen suggerir la idea del pas del temps amb la transformació dels materials, el ferro rovellat, la fusta incorporada als paviments... En el cementiri d'Igualada es crea una topografia amb els elements

>> *Oratori del tanatori de Girona, on la serenitat de l'espai obvia l'adscripció religiosa, obra de Carles Sanjosé i Adrià Felip el 2008.*
(Foto: Grup Mémora. José Irún.)

de formigó i les peces metàl·liques de formes abstractes que vol dialogar amb el paisatge. Es pretén, sobretot, conviure amb la memòria dels que ja no hi són en un joc de referències a imatges com el descens al substrat, les llums zenitals que evoquen la memòria i el pas del temps. A més, hi està enterrat l'autor, Enric Miralles, traspassat l'any 2000, uns anys després que s'inaugurés.

No ha mancat tampoc una certa crítica a aquest cementiri per part d'alguns sectors de la ciutadania i d'experts en antropologia, que han denunciat que un concepte massa abstracte i exclusivament basat en l'arquitectura n'ha descuidat els aspectes funcionals.

A les comarques gironines podem esmentar cinc mostres destacades construïdes en les darreres dècades. En primer lloc, el tanatori de Girona (2008), obra dels arquitectes Carles Sanjosé i Adrià Felip, que en un entorn ingrat com un marge del riu Onyar al barri perifèric de Vila-roja plantegen un edifici que sap aprofitar la seva condició de vora urbana com un lloc de ressonàncies simbòliques. Amb una utilització del formigó vist i un ús hàbil de la llum, en els espais interiors es crea un espai minimalista que suggereix el concepte de lloc sagrat sense renunciar a l'essencialitat dels espais contemporanis.

Són especialment destacables els espais de la capella, desproveïda de símbols religiosos i que, a pesar d'això, per la llum i pel volum remet a la idea d'espiritualitat. L'espai col·lectiu s'alterna amb els espais de les sales de vetlla, que tenen uns petits patis de llum on el dolor íntim de les famílies troba un marc adequat per al recolliment. Al mateix temps, es creen espais simbòlics, com el columbari per a les cendres que limita amb l'àmbit natural de la riba del riu, o l'espai de la Flor del Record, una zona amb una gran càrrega simbòlica dedicat, entre d'altres, al dol perinatal o als nonats.

Cal esmentar també el Cementiri Nou de Girona (1991), obra dels arquitectes Joan Escribà i Miós Nadal, on en un espai natural de la banda est de la ciutat, tocant a les Gavarres, es fa un exercici de creació d'un paisatge dedicat a la commemoració dels absents.

La intervenció té una gran contundència formal, amb uns volums de formigó que juguen amb els desnivells del terreny i que plantegen nínxols a diferents altures incorporats a uns volums cúbics de formes nítides i molt ben perfilades. Aquesta actuació valenta es contraposa a una actuació paisatgística

Al Cementiri Nou de Girona (1991), obra dels arquitectes Joan Escribà i Miós Nadal, es fa un exercici de creació d'un paisatge dedicat a la commemoració dels absents

>> *Cementiri Nou de Girona, obra de Joan Escribà i Miós Nadal, 1991.* (Foto: Fortià Arquitectes)

>> *Memorial del cementiri de Bolvir, obra del 2017, de 2Puig Arquitectes.* (Foto: 2Puig Arquitectes)

que juga amb la idea del *cementiri parc*, amb la proposta d'una pineda amb un gran estany central que crea una imatge amable de la necròpolis abrupta en un marc paisatgístic dolç i suggeridor.

Aquesta disposició en terrasses successives connectades per escales es remata amb una construcció de caràcter escultòric i simbòlic, que és un pòrtic a gran altura, amb un conjunt de columnes de formigó que suporten un sostre a la manera d'un pal·li monumental que inclou en un lloc estratègic una escultura de l'artista saltenc Pep Admetlla.

Una altra intervenció destacable i que va ser objecte de reconeixement fa uns anys és l'ampliació del cementiri de Riudellots de la Selva (1993), obra dels arquitectes José María Torres Nadal i Enric Serra. En un recinte clàssic funerari en forma de U amb nínxols a les parets exteriors, els autors recuperen la idea dels nínxols al centre del bosc a manera de sarcòfags, i plantegen uns murs que volen conversar amb la natura establint un hàbil joc de textures i colors. Hi ha també un disseny delicat dels nous paraments dels murs i de la reixa de la tanca d'entrada basat en la geometria de l'element de la creu, en una combinació de caràcter mínim i ressonàncies d'imatges sacres.

>> *Ampliació del cementiri de Bescanó, de Carme Tarrenchs i Olga Muñoz, 2010.* (Foto: Fortià Arquitectes)

>> *Ampliació del cementiri de Riudellots, de Josep M. Torres Nadal i Enric Serra, 1993.* (Foto: FORTIÀ ARQUITECTES)

A més, és interessant la transició de l'espai del cementiri tradicional, de recinte tancat i ben delimitat, a l'ampliació nova, que es produeix d'una manera natural i harmònica, cosa que dona forma a un cementiri nou que és la combinació de dues maneres d'entendre l'espai funerari integrades en una intervenció unitària.

En la mateixa línia cal destacar una darrera actuació de petita escala però simptomàtica del caràcter d'aquests nous espais per al comiat. Es tracta de l'ampliació del cementiri de Bescanó (2010), obra de les arquitectes Carme Tarrenchs i Olga Muñoz. En aquesta intervenció és latent el caràcter del cementiri paisatgístic entès com a espai públic, que dialoga amb els elements dels nous espais urbans de finals del segle xx. En aquest sentit, la proposta planteja una urbanització amb elements de qualitat, com els paviments, la vegetació, els acabats... Tot plegat destil·la la voluntat de dignificar amb elements serens i minimalistes aquest espai de memòria, desproveït ara de qualsevol càrrega simbòlica o connotació religiosa. L'actuació s'assimila més aviat a un espai cívic, tranquil, com una Arcàdia en la qual es convida al descans, a la reflexió i al record dels qui ens han deixat.

Per acabar, cal esmentar una altra intervenció paisatgística, un exercici d'art natura (*land art*): el Memorial als Morts de Bolvir de Cerdanya, projectat per l'equip 2Puig Arquitectes l'any 2017. En aquesta intervenció, que recorda algunes obres de l'escola de l'art natura, els autors converteixen l'antic cementiri en uns jardins públics i a l'exterior del recinte del cementiri nou de Bolvir situen el Memorial, amb làpides i creus de l'antic no reclamades. Es defineix així un espai tancat que convida al recolliment i a la intimitat. La paret central esdevé un mosaic amb totes les làpides on hi ha gravats els noms, les dates i els registres escrits pels familiars mateixos. Al davant d'aquest parament farcit de records s'aixequen les creus de les antigues tombes, com un rastre punyent del record dels difunts.

Finalment, vull destacar el fet que el sotrac causat per la crisi sanitària i social de la covid de l'any 2020 va provocar que la idea de la mort i la desaparició es posés en primer pla i es plantegés la desaparició de la idea del ritual. La pandèmia, de fet, va posar fi als actes religiosos, els enterraments, les vetlles... i, en canvi, es varen reprogramar altres espais, com ara pavellons o poliesportius, com a espais improvisats per als comiats.

Hem recuperat tots plegats, doncs, una certa essencialitat del fet del comiat, més ajustat a la idea de l'acostament, de l'abraçada i del gest íntim i humà. Aquest nou concepte del fet del traspàs, juntament amb els rituals nous de les incineracions i els crematoris, ens obren unes perspectives que en un futur hauran de definir els espais per al comiat, tan necessaris per a tots nosaltres en moments sensibles de la nostra existència.